

ANTAL ZSUZSANNA – BAKSA MÁTÉ

A KÖZGAZDASÁGI KÉPZÉS TÖRTÉNETE, A VEZETÉS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNY FEJLŐDÉSE A KEZDETEKTŐL 1948-IG

I. BEVEZETÉS

Tanulmányunk az OTKA által finanszírozott, *A magyar vezetés- és szervezéstudomány 20. századi fejlődése, nemzetközi és hazai társadalmi-gazdasági háttere* címet viselő kutatás eredményeként jött létre. Minthogy a magyarországi tudományos életben eddig kevés figyelem irányult a magyar vezetés- és szervezéstudomány múltjára, és arra, vajon milyen külföldi hatások nyomán és milyen jellegű belső innováció eredményeképp jutott el e tudományág jelenlegi fejlettségi szintjére, a kutatás e hiány pótlását tűzte ki céljául. Jelen írásunk e tudományos fejlődés első néhány szakaszát kívánja bemutatni: a kezdetektől a „fordulat évéig”, 1948-ig.

Részkutatásunk vizsgálódásának fókuszában a közgazdasági felsőoktatás kialakulása, intézményesülése és integrációja, a vállalatokkal (üzemekkel) és azok szervezésével, vezetésével foglalkozó műhelyek kialakulása, illetve a korai vonatkozó szakirodalom felkutatása és feldolgozása állt. A téma megismeréséhez fontosnak tartottuk a nemzetközi környezet, valamint a hazai gazdasági, társadalmi és közpolitikai kontextus vizsgálatát, ezek hatásainak elemző összevetését. E komplex értelmezési keretben való eligazodásban a teljes kutatással összhangban – a pusztán közgazdasági megközelítés helyett – interdiszciplináris szemléletmód volt segítségünkre.

Az általunk vizsgált időszak belső határait a történelem ismert, nagy jelentőségű eseményei jelölték ki: 1867-1918, 1918-1945, 1945-1948. Noha a történelmi háttér ezt a korszakolást írja elő, a tudományos intézményesülés és fejlődés gyakran más fordulópontokat és mérföldköveket jelölt ki, így kutatásunk folyamán mindkét tagolást figyelembe vettük. Vizsgálódásunk során elsősorban a Budapesti Corvinus Egyetem Központi Könyvtárában és az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető korabeli szakirodalmat, a számos társadalmi és tudományos vita fórumaként szereplő Közgazdasági Szemle, és más folyóiratok idevágó cikkeit, illetve a Magyar Országos Levéltárban megtalálható történeti forrásokat dolgoztuk fel.

Tanulmányunkban különös figyelmet szentelünk a közgazdasági és menedzsment- oktatás intézményi alapjainak kialakulásának, egyetemi rangra emelkedésének, illetve a *közgazdász* szakma létrejöttének, vitáktól terhes elfogadtatásának. A huszadik század első évtizedeinek gyorsan fejlődő társadalmi-gazdasági háttere és az ezzel összhangban formálódó egyetemi szintű közgazdasági képzés volt az a termékeny talaj, amelyben a vezetés- és szervezéstudomány fejlődhetett.

II. A KÖZGAZDASÁGI FELSŐOKTATÁS INTÉZMÉNYI FEJLŐDÉSE

II.1. TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Bár a tágabban értelmezett időbeli fókuszunk is az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés utáni időszakot jelenti, a történelmi előzmények teljességre törekvő bemutatásának érdekében egy rövid időre az egészen távoli múltba nyúlunk vissza.

Mária Terézia uralkodása alatt (1740-1780) felértékelődtek a gazdálkodáshoz értő szakemberek, így az ilyen irányú ismereteket adó képzőhelyek is. A közgazdasági képzés jelentőségét gróf Esterházy Ferenc főkancellár is felismerte, és a királynő által adományozott könyveket, taneszközöket és ösztöndíjakat 20 000 forintos alapítvánnyal és szenci kastélyának felajánlásával egészítette ki, lehetővé téve a piarista Collegium Oeconomicum megalapítását. Az 1764-ben létrejött intézmény célja felkészült tisztviselők képzése volt, akiknek mérnöki, közgazdasági és birtokigazgatási ismereteket (úgynevezett kamerális tudományokat) oktattak. A csupán rövid ideig, 1776-ig működő Collegium tekinthető a magyarországi közgazdasági oktatás első intézményének. (Mihalik et al, 2004)

A modern összbirodalom létrehozását célul kitűző Habsburg uralkodók fontosnak tartották a mérnöki és közgazdasági ismeretek oktatását: az 1815-ben megnyíló bécsi Politechnikum és az 1846-ban alapított József Ipartanoda képezte ki a kor szakembereit, gazdasági vezetőit. Utóbbi intézményben olyan jeles tudósok oktattak, mint Kautz Gyula (1857-1863 között) és Hunfalvy János (1863 után). Noha a kiegyezés után meginduló műegyetemi reform során, 1871-ben megszűnt az 1857-ben alapított közgazdasági osztály, a közgazdasági képzés nem tűnt el teljesen az egyetemről, hiszen az oktatók és tárgyaik jelentős része megmaradt. (Mihalik et al, 2004)

A korábban *nemzetgazdaságtan* és *státuszgazdaságtan* néven is ismert közgazdaságtan fejlődését, tudományos elismertetését a Magyar Tudományos Akadémia is támogatta. Az 1840-es években a nemzetközi szakirodalom fordításainak eredményeként kialakult e tudomány elfogadott szakszókincse (a fogyasztás kezdetben *emésztés*, a termelés *kiállítás*, a kielégülés és hozzájárulás *élvezet és áldozat*, a váltóleszámítolás pedig *discontírozás* néven volt ismert), s ezután a Tudománytár folyóirat külföldi munkák ismertetései vagy fordításai mellett átfogó munkákat is megjelentetett: *A bankügy és Európa jelesebb bankjai*; *Hitelintézetek szelleméről és befolyásáról a nemzeti jólétre*; *A nemzeti gazdaságnak rendszerei*. 1859-ben „48 lelkes magyar hölgy alapítványa” (Heller, 1930: 167) lehetővé tette eredeti munkák elkészítését és kiadását, amelyet az Akadémia pályázatokkal is támogatott. 1872-től az Akadémia korábbi statisztikai bizottsága nemzetgazdasági és statisztikai bizottság néven működött tovább, és útjára indult a Nemzetgazdasági Szemle is (a későbbi Közgazdasági Szemle).

Lónyay Menyhért szorgalmazta, hogy az Akadémia kapcsolódjon be a közgazdasági problémák megoldásába, segítse a kormányzást és a gazdaság szereplőit: az első nyilvános értekezletet 1877. február 26-án tartották. 1885-ben jelent meg először a Nemzetgazdasági Írók Tára, amely jelentős külföldi írók (Ricardo, Smith, Sismondi)

fordításait tartalmazta. 1894-ben megalakult a Magyar Közgazdasági Társaság, többek között Kautz Gyula, Matlekovits Sándor, Mandello Gyula és Jekelfalussy József közreműködésével. (Heller, 1930)

Az Akadémia által elfogadott közgazdaságtan megtalálta helyét a magyar tudományos palettán: hazai művelői élénk levelezést folytattak a jelentős nemzetközi közgazdászokkal, akik munkáit több nyelvre lefordítva olvashatták. Mindennek ellenére a közgazdász szakma nem volt társadalmilag megbecsült vagy magas presztízsű hivatás – a többnyire jogász végzettségű értelmiség gyakorlati foglalkozásként kezelte, így a legjobb (tehetős értelmiségi) családokból származó fiatalok ritkán választották e pályát. A 19. század végén a kereskedelmi akadémiákon egy-két éves kurzusok keretében oktatott közgazdasági és kereskedelmi ismeretek mögül hiányzott a társadalmi elismerést nyújtó doktori cím, illetve a komoly kutatásokat lehetővé tévő egyetemi háttér. E társadalmi elismertetés miatt vált oly fontossá a következő évtizedekben, hogy a közgazdasági képzés nyerjen – lehetőség szerint önálló, a mérnöki, jogi képzéstől független – egyetemi rangot.

II.2. A KÖZGAZDASÁGI EGYETEM LÉTREJÖTTE

A társadalmi presztízs megszerzését igénylő közgazdász értelmiségiek mellett az ország iparosodó gazdaságának vezetői is egyre fontosabb problémának tartották a felsőfokú közgazdasági képzés hiányát. Balogh Elemér a Magyar Gazdaszövetség 1900-as kassai kongresszusán tartott beszédében önálló közgazdasági egyetem létrehozására tett javaslatot. Érvelése szerint egy új és önálló egyetem létrehozását indokolja a tudományos és gazdasági fejlődés, illetve mellette szól az egyes tudományágak összehangolásából adódó inspiráló és „*termékeny kölcsönhatás*”, amelyet az egységes intézményi keretek biztosítanak. A kezdeményezést sokan támogatták, az ügy mégis lekerült a napirendről, és csak egy évtizeddel később bukkant fel ismét.

Az eredeti tervek szerint az új egyetem integrálta volna a kereskedelmi-pénzügyi, ipari, mezőgazdasági, erdészeti-bányászati és állatorvosi képzési területeket, ám mivel utóbbiak 1910-re főiskolai rangra emelkedtek, s mert az ipari képzés a műegyetem profiljába tartozott, csupán a mezőgazdasági és közgazdasági képzés maradt egyetemi rangú intézmény nélkül.

1911-ben az Országgyűlés képviselő- és főrendiházához is benyújtott javaslatával tizenkét országos érdekképviselőt hívta fel a politikai döntéshozók figyelmét az ügy jelentőségére. E szervezetek meglátása szerint az ország rossz gazdasági állapotának oka a jogi túlképzés és az értelmiségiek hiánya a gazdasági életben, pedig „*a nemzet életének lényege a gazdasági munka, a jog csak az élet rendjének szabályozója*”. (Mandello, 1915:VI) Hogy Magyarország ne maradjon le a „*népek versenyében*”, fontos volna a fiatalokat produktív pályákra terelni, ehhez pedig egyetemi közgazdasági képzésre lenne szükség. A gazdaság szereplői nem csak a jó vállalati szakembereket és vezetőket hiányolták, hanem a közgazdasági előképzettséggel rendelkező hivatalnokokat is – különösen a minisztériumokból és kereskedelmi kirendeltségekből.

A beadvány készítői szerint az addigi mezőgazdasági és kereskedelmi akadémiák, illetve felsőipariskolák nem tudtak nagy hatást elérni sem a képzés, sem a tudományos fejlődés terén, ez a közgazdasági tudományok egységes és teljeskörű oktatása nélkül nem is lehetséges. Javaslatuk példaként említi Németországot, Franciaországot, Belgiumot és Angliát, ahol az egyetemeken közgazdasági fakultás (vagy az egyetemekkel szoros együttműködésben külön főiskola) működött. (Mandello, 1915)

Az Országgyűlésben a beadvány kedvező fogadtatást kapott, s megkezdődtek az intézmény létrejöttével kapcsolatos viták és tárgyalások, ám az 1912-1913-as évek politikai válságai miatt az önálló közgazdasági egyetem ügye hosszú időre háttérbe szorult. Ekkor a műegyetemi tanács – az üléséről szóló memorandum tanúsága szerint – vetette fel ismét a közgazdasági képzés ügyét: *„Technika, gazdaság, jog, egymással szövevényesen összekapcsolt tünemények, a melyeknek együttes megértése alkotja a modern közgazdasági tudomány legfontosabb feladatát.”* (Mandello, 1915:XII) A műegyetem vezetősége megállapította, hogy a közgazdasági ismeretekkel is rendelkező mérnökök jelentősen sikerebben boldogulnak vállalatok élén, s az általános közgazdasági műveltség technikai szempontból is jelentős, hiszen a termelés során a gazdasági elveknek érvényesülniük kell. A hivatalnokok működését is javítaná, ha az államigazgatási-jogi ismereteken kívül közgazdaságtani tárgyakat is tanulnának. A feljegyzés – hasonlóan a gazdasági érdekképviseletek által készített beadványhoz – nemzetközi példákat is említi a mérnöki és közgazdasági képzés összefonódására.

A műegyetem az ülésen elhangzottak folyamányaként beadványt intézett az Országgyűléshez egy Közgazdasági szakosztály felállításáról, amely egyéves fakultatív képzési ideje alatt pénzügyi, statisztikai, társadalomtudományi, alkalmazott közgazdaságtudományi, jogi és kereskedelmi ismereteket nyújtana a műegyetemet elvégzett hallgatók számára. A cél olyan képzés biztosítása a mérnökök számára, amely segítséget nyújt *„nagy vállalatok vezetésében, az üzleti tevékenység gyakorlása közben, a munkásokkal való bánásban és a róluk való gondoskodásban.”* (Mandello, 1915:XVI) A politikai támogatás elnyerésével a közgazdasági osztály az 1914/15-ös tanévben megkezdte működését: a szemináriumokat Heller Farkas, Mandello Gyula és Zelovich Kornél vezették.

Bár a szakosztály létrejöttét sokan ünnepelték, a közgazdasági egyetem alapítását szorgalmazók mozgalma csak félmegoldásnak tekintette azt. Az 1914-ben kirobbanó világháború azonban lehetetlenné tette a további felsőoktatási reformok bevezetését. A műegyetemi osztály elvitathatatlan – és támogatói által gyakran hangoztatott – érdeme volt, hogy egy új egyetem felállításához képest összehasonlíthatatlanul kevesebbe került. Hallóssy István 1917-ben megjelent cikkében méltatta a közgazdasági osztály eredményeit, amelynek működése annak ellenére is sikeresnek volt mondható, hogy a háború alatt több hallgató és tanár is bevonult, s három év alatt a 239 beiratkozó közül csupán 33 végzett, és egy doktorált. A végzetek közül önálló vállalkozók, érdekképviseleti tisztviselők és nagyvállalatok vezetői kerültek ki.

Még a háború alatt, 1917-ben, Balogh Elemér, a közgazdasági egyetem ideájának egyik legfőbb támogatója és előmozdítója, arról győzte meg az általa vezetett Hangya

Szövetkezet igazgatóságát, hogy egymillió koronás alapítványt ajánljon fel az önálló közgazdasági egyetem létrehozására. Az ezt követően megalakuló héttagú bizottság, amely felett gróf Zichy János elnökölt, hozzálatott az új intézmény felállítására vonatkozó tervek elkészítéséhez. (Mihalik et al, 2004) Gyorsabb és kevésbé költséges, ám az érintettek várakozásait ugyanúgy kielégítő megoldásként merült fel, hogy az önálló egyetem helyett önálló egyetemi kar jöjjön létre – a budapesti tudományegyetem ötödik fakultásaként. Az elkészült terveket az Országgyűlés támogatta, s a király is előzetes beleegyezését adta. A tervek végrehajtását újabb fátumszerű esemény akadályozta meg: a kar alapításáról szóló előterjesztés a monarchia bukásának napján kelt, így a királyi aláírás elmaradt. Az 1918-1919-es évek forradalmi történései sem tették lehetővé a békés építkezést, így az ügy csak 1920-ban kerülhetett elő ismét. (Balogh, 1934)

Balogh Elemér felkereste Haller Istvánt, az újonnan kinevezett kultuszminisztert, és meggyőzte őt a közgazdasági felsőoktatás fontosságáról. A miniszter beszédében az ügyet „nem tisztán magasabb szellemi művelődés” kérdésének nevezte, hanem „nemzeti előrehaladásunk, állami fennmaradásunk” egyik feltételének. (Mihalik et al, 2004:11) A kormányzati támogatás megszerzésével az egyetemi kar tervei hamar megvalósulhattak: 1920-ban, a Budapesti Tudományegyetem (az ELTE elődje) szervezeti keretében. Az új fakultás alapító okiratával egy időben rendelet készült a közgazdasági végzettségű hivatalnokok alkalmazásáról, válaszul a gazdasági szervezetek erre irányuló igényeire.

Noha a létrejött intézmény jogilag a Tudományegyetemhez tartozott, valójában az egyetemi vezetés nem volt hajlandó a többi karral egyenrangúként kezelni. Kezdetben nem kapott egyetemi épületet, és nem vehetett részt az egyetemi tanácsban. A Közgazdasági kar szinte teljes autonómiával működött, a köznyelvben is így élt: a Közgazdasági Egyetem. Bár a kialakuló szellemi műhely integrálta magában a korábbi akadémiai képzéseket, a Műegyetemen továbbra is megmaradt a Közgazdasági szakosztály. A Közgazdasági kar körül újból és újból fellángoló viták – az említett képzési párhuzamosság feleslegességéről, a tudományegyetemi szervezetbe való beilleszthetlenségéről és a mezőgazdasági képzés budapesti elhelyezéséről – a folyamatos bizonytalanság légkörét vonták az intézmény köré. (Mihalik et al, 2004)

E bizonytalanság lehetett az oka, hogy a közgazdasági képzésért tett munkájáért időközben *doctor honoris causa* címmel kitüntetett Balogh Elemér újabb reformot kezdeményezett, amelyet a kar dékánja, gróf Teleki Pál is támogatott. Az először 1928-ban felmerült tervzet szintén sok vitát váltott ki, ám az érintett felek – az egyetemek, az oktatási kormányzat és a meghatározó gazdasági szereplők – meggyőződtek a változások értelméről, így a hallgatók tiltakozásai ellenére hozzákezdtek a megvalósításukhoz. Az Országgyűlés elfogadta a Balogh Elemér és Hóman Bálint által beterveztetett javaslatokat, így 1934-ben rendelet született a Budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem megalapításáról, amely végre az összes budapesti közgazdasági képzést integrálva, biztos intézményi háttérrel és megfelelő autonómiát biztosított egy gyorsan fejlődő gazdasági szellemi műhely létrejöttéhez.

III. A MAGYARVEZETÉS- ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNY KORAI TÖRTÉNETE

III.1. TÖBB MINT KÖZGAZDASÁGTAN:

A POLITICA CAMERALIS-TÓL A MAGÁNGAZDASÁGTANIG

Noha az eddigiekben a közgazdaságtan fejlődéséről és társadalmi-tudományos elismertetéséről írtunk, fontos megjegyezni, hogy a közgazdasági ismeretek oktatásának szükségessége a kezdetektől fogva a gyakorlati, gazdasági élet igényeiből fakadt – eleinte birtokigazgatókra, később ipari vállalatok és bankok vezetőire, kereskedelmi kirendeltségek tisztviselőire volt szükség. A gazdasági élet mindenkori prominensei az adott korban elérhető legjobb minőségű szakirányú képzettséget igyekeztek megszerezni. E képzés tartalmi elemeinek, gondolkodási kereteinek, valamint azok változásainak megismerésével könnyebben megérthetjük az adott kor döntéshozóinak szakmai hátterét, a kor aktuális problémáit.

A Politechnikum *Oeconomicum* diákjai aritmetikát (számadások, elszámolások), ökonómiát, matematikát (mértant) és *politica cameralis*-t, azaz állami közgazdaságtant tanultak, s hasonló tárgyaik voltak a későbbi József Ipartanoda tanulóinak is. (Mihalik et al, 2004) A 19. század utolsó évtizedeiben alakuló *kereskedelmi akadémiák* (a német *Handelshochschule* után) nevükkel ellentétben nem csupán kereskedelmi képzést nyújtottak: ezen iskolákban tanultak a kor gazdasági vezetői. A csak lassan tisztuló szakmai elnevezések között a kereskedelmi ismeretek alatt sokáig a vezetési ismereteket is értették.

Az 1914-ben létrejött műegyetemi Közgazdasági szakosztály három szemináriumának valamelyikére járó mérnökhallgatók többek között adóügyekről, szakszervezeti jogról, munkásbiztosításról, hitel-, bank- és pénzügyekről, munkabér-fizetési rendszerekről, háborús kereskedelemről, finanszírozási és részesedési kérdésekről, illetve a községi üzemek gazdaságos üzemeltetéséről tanulhattak. (Hallóssy, 1917) A műegyetemi vezetés számára fontos volt, hogy a végzett mérnökök az ipari vállalatok vezetői pozícióiban is megállják a helyüket. Nemzetközi viszonylatban is hasonló volt e tendencia: a gazdasági képzést a mérnökihez kapcsolták. (Mandello, 1915)

Az 1920-ban létrehozott tudományegyetemi karon már *Magángazdaságtan Intézet* működött, amely már elnevezésében is pozicionálta magát a közgazdaságtanhoz képest. A magángazdaságtan fókuszában a vállalatok álltak, beleértve a vállalatvezetés különböző aspektusait is. Mivel ekkoriban ilyen témájú, magyar nyelvű szakirodalom alig létezett, az intézet az oktatás és tudományteremtés kettős célkitűzésével alakult meg (Kari almanach, 1921/22):

1. A nagyobb kereskedelmi, ipari vállalatokkal, bankokkal, biztosítótársaságokkal való minél szorosabb összeköttetése révén állandóan figyelemmel kísérfje a különböző gazdasági ágak üzemeinek fejlődését és üzleti viszonyainak alakulását, a legújabb problémákat megismertesse a kar hallgatóival.
2. Összegyűjtse a különböző vállalatok üzleti szokásait, időszakos közleményeit és nyomtatványait, s ennek az anyagnak rendszeres feldolgozásával előmozdítsa a

magángazdaságtan további kiépítését, könyvtárával, folyóirat gyűjteményével és magángazdasági irattárával pótolja a magyar nyelvű szakirodalom terén mutatkozó nagy hiányokat, és tudományos eredményeivel fokozatosan kezdeményezőleg haszon a gyakorlati életre.

Schranz András 1938-as *Üzemgazdaságtan* című munkájának bevezetőjében kifejti, hogy bár a vállalatokkal foglalkozó tudományág megnevezése még az 1930-as évek második felében sem alakult ki véglegesen, a magángazdaságtan elnevezés túlságosan szembefordul a közgazdaságtannal, továbbá vizsgálódásai központjából kizárja a közüzemeket, állami vállalatokat. Később a magángazdaságtan helyett egyre inkább az *üzemgazdaságtan* megnevezés vált használatossá a német Betriebswirtschaftslehre után, s a német hatás a tudományág módszertanában és megközelítésmódjában is változásokat hozott.

III.2. ÜZEMGAZDASÁGTAN

Az üzemgazdaságtan doyenjeként is emlegetett Schranz András (1902-1999) azon közgazdász nemzedékhez tartozott, amelynek tagjai jelentős szakmai életművet teremtettek a háború előtt, ám amelynek tanításai, munkái a fordulat évét, 1948-at követően eltűntek az egyetemi könyvtárak polcairól. Schranz munkásságának megismerése nem csupán a kor szakirodalmában való eligazodáshoz, de a tudományos életben beállt diszkontinuitás áthidalásához is elengedhetetlen. Először 1932-ben, majd bővített, javított kiadásban 1938-ban jelent meg *Üzemgazdaságtan* címet viselő könyve, amely a vállalaton belül szinte minden területre (számvitel, munka- és folyamatszervezés, bérrendszerek, vállalatvezetés, reklám stb.) kiterjedt, remekül szintetizálva a gyakorlati útmutatásként és az elméleti háttérként szolgáló elemeket.

Kutatásunk során úgy találtuk, hogy az 1930-as évek előtti (vagyis a műegyetemi integrációt megelőző) szakirodalom viszonylag gyérnek mondható. 1920 előtről két – címe alapján figyelemreméltó – munkára bukkantunk: Novák Sándor *Nagyobb ipari és kereskedelmi vállalatok adminisztratív szervezése* (1914) és Hubert Emil *Az ipari üzemek produktivitásának és rentabilitásának ellenőrzése* (1919) című írását. Noha e művek mára fellelhetetlenné váltak, feltehető, hogy hasonlóan az 1920-as években keletkezett más szövegekhez, kifejezetten az akkori vállalati vezetők számára írt tanácsok, útmutatások és megoldási javaslatok gyűjteményeiként jelentek meg. Pintér György 1926-os *Gyakorlati üzem-adminisztráció* címet viselő kötete például valódi, mindenre kiterjedő „gyakorlati zsebkönyv” volt, amelynek mellékletében kitölthető táblázatok és sablonok segítettek a leírtak alkalmazását. Hasonló célt szánt 1928 és 1929 között *Szervezés és üzemgazdálkodás: folyóirat a gyakorlati élet számára* cím alatt megjelent szakmai lapjának Zsengery Manó.

Schranz előbbieken említett munkája tehát kiterjedtségében, alaposságában, szakmai igényességében egyedülálló volt, kétségtelenül számos későbbi kötet, egyes részterületet vizsgáló munka alapjául szolgált. Schranz könyve bevezetőjében az olvasó

elé tárja a tudományág kialakulatlanságából fakadó elnevezési problematikát: bár személy szerint a *vállalati gazdaságtan* címet tartotta volna megfelelőnek könyvének, miután különböző értelmezési okok miatt kizárta az *egyesgazdaságtan*, *magángazdaságtan*, *üzemtan* és *tudományos üzemvezetés* elnevezéseket, végül a szakirodalomban leginkább meghonosodott, az 1910-es évek eleje óta használatban lévő üzemgazdaságtan nevet választotta. (Schranz, 1938)

Az üzemgazdaságtan fókuszaként a kereskedelmi, ipari, pénzügyi és közlekedési üzemek felépítésének, kapcsolatainak és közös jellemzőinek vizsgálatát jelöli meg, amihez a közgazdaságtan, gazdasági jog, műszaki tudományok, gazdaságfilozófia és gazdaságpszichológia rokon tudományait hívja segítségül. Összegző definíciója szerint az üzemgazdaságtan olyan gazdálkodástudomány, amelyre speciális, üzempontú látásmód jellemző; míg a közgazdaságtudomány magasabb szintű kérdésekkel foglalkozik, addig az üzemgazdaságtan a részletek tudománya, amely egyszerre ötvözi a statikus, dinamikus és organikus gondolkodásmódot, s amely elsősorban tapasztalati tudomány. Konkoly Thege Pál *Az üzemgazdaság* (1934) című művében egy hasonló gondolati alapokra épülő, ám sokkalta kevésbé letisztult meghatározást közöl.

Terjedelmi korlátaink miatt az 1938-as kiadásnak itt csupán néhány témánkhoz közelebb álló, kiragadott részletével foglalkozunk, igyekeztünk bemutatni a szerző által használt – a korban modernnek mondható – szakmai fogalmi rendszert. Műve első részében Schranz értelmezi a vállalat és az üzem kapcsolatát: az előbbit spekulációs-kockázati-tőkegazdasági szervezetnek, míg az utóbbit lebonyolító-technikai szervezetnek tekinti, s e kettő összességét nevezi üzemgazdaságnak. Az általa bemutatott rendszerezés distinkciót tesz az üzemgazdaságok mérete, tulajdonosi szerkezete, jogi formája, illetve létrejöttük célja szerint, megvilágítva az egyes típusokhoz köthető előnyöket és hátrányokat. Megkülönböztet vízszintes és függőleges összetevődést (azaz vertikális és horizontális integrációt), valamint részletezi a tröszt, holding, konzern és kartell fogalmak jelentését. Szót ejt továbbá a mai kontingencia elmélet „*no one best way*” elvéhez tartalmában hasonlóan megközelítési módról a „*nemcsak-egyútonjárásról*”, amelyet a vállalatok életében adódó problémák vizsgálatakor, szervezési feladatok megoldásakor tart alkalmazandónak.

Egy kisebb jelentőségű gyakorlati irányzat – a mechanokrácia – az üzemgazdaságtan által vizsgált problémákkal is foglalkozott, ám megközelítésében inkább a későbbiekben tárgyalt racionalizálási mozgalomra emlékeztetett. Bálint Jenő *Mechanokrácia – az ember, a gép és a munkaidő* (1938), illetve *Új világ – A mechanokrácia* (1944) című könyveiben az ekkoriban már kibontakozóban lévő individualista üzemgazdaságtani irányzatokkal szemben a gépesítéssel kiegészített szervezőmunka által látta biztosítottak a nagyobb hatékonyság elérését.

A magyar üzemgazdaságtanra elnevezésében (*Betriebswirtschaftslehre*), terminológiájában és megközelítésében is nagy hatással volt a német üzemgazdaságtan, így a vezetés- és szervezéstudományok nagy tekintélyei, Taylor, Ford és Fayol munkái is sokszor német interpretáción keresztül jutottak el a hazai tudományos közösséghez – erről árulkodik a korabeli szakirodalom számos forrásjegyzéke. Schranz András

először 1929-ben tett kísérletet a német üzemgazdaságtani fejlődés feltérképezésére a Londonban megjelent *The German Science of Business-Management* című írásával, majd 1936-ban magyar nyelven publikálta újraírt, tartalmában és rendszerezésében is frissített munkáját *A német üzemgazdaságtan* címen.

Rendszerező munkájának jelentőségét az adja, hogy egyúttal a német szakirodalom és tudományos közösség magyarországi befolyásának jobb megértését is lehetővé teszi. Ismertetőjét a német kereskedelmi és kamerális tudományok 17. és 18. századi születésének bemutatásával kezdi, amelyeknek eszmeformáló hatása a modern, 20. századi üzemgazdaságtani gondolkodásban is érezhető. A fejlődés gátja kezdetben – hasonlóan a hazai viszonyokhoz – a tudományos gócpontoknak, a kutatások és eszmecserék műhelyeinek, intézményeinek hiánya volt. A századforduló éveiben megnyíló kereskedelmi főiskolák (1898: Lipcse, 1901: Köln, 1906: Berlin, 1908: Mannheim) előmozdították a tudományos fejlődést. A kialakuló akadémiai üzemgazdasági irányzat azonban sokszor elszakadt a gyakorlati életben felmerülő problémák megválaszolásától, elméleti-rendszerező irányban kezdett fejlődni. A kialakuló rendszerek végleges tartalommal a legtöbb helyen nem voltak még feltöltve, ezért Schranz az üzemgazdaságtan „állványkorszakának” nevezi ezen éveket.

Az első világháború veszteségei és az azt követő évek nehéz gazdasági helyzete visszavetette a német tudományos életet, amely egyre inkább elszigeteltté vált. Schranz a háború utáni évek autarkiját nem csupán a nyugati – angol, francia és olasz – tudományos közösségtől való leszakadásban, de más német tudományok (közüzemtan, mező-, erdő- és bányagazdaságtan stb.) eredményeinek mellőzésében is látja. Ezt az elzárkózást pedig csak a nemzetközi racionalizálási mozgalom enyhítette valamelyest az 1920-as, 1930-as években. A nyugaton bevett államgazdaságtan és magángazdaságtan helyett használt üzemgazdaságtan elnevezés a német nyelvterületre korlátozódott, s az csak a kelet-európai országok tudományos életére gyakorolt számottevő hatást. Bár 1936-ban megjelent könyvében Schranz még korainak érezte a nemzeti-szocialista üzemgazdaságtan áttekintő értékelését, annyit mindenesetre megjegyzett, hogy az új irányzat dominanciájának kezdete óta alig esett feljegyzésre méltó történeti esemény, hiányoznak az új impulzusok. „A germán sas repülése meglassudott, alacsonyabban repül, lebeg” – írja. (Schranz, 1936:24)

Könyvében a tudományos iskolák többféle rendszerezését is bemutatja, ám ezeket nem találta megfelelőnek: Isaac és Beckel Alex – a frankfurti egyetem tanárai – szisztémáját erőltetettnek és elavultnak ítélte, a minden másnál pontosabb, Schönplflug által kreált rendszert pedig szűknek és túlrészletezettnek. Végül saját, egyszerűbb rendszerét tárja az olvasó elé: gyakorlati és elméleti irányt különböztetve meg. Míg az előbbi hívei az üzemgazdaságtant „alkalmazott, technikai tudománynak tekintik, amelynek célja a gazdálkodás elősegítése”, az utóbbi követői „az üzem életét és a gazdálkodás jelenségeit elvontan, gyakorlati cél nélkül” kutatják. (Schranz, 1936:33) Az elméleti irány iskolateremtői közé Schär, Weyermann-Schönitz, Nicklisch és Rieger, a gyakorlati irányzatéba pedig Hellauer, Schmalenbach, Leitner, Fr. Schmidt és Walb tartoztak, akiknek munkáira több korabeli szakkönyv hivatkozásai között is ráakadhatunk.

III.3. A RACIONALIZÁLÁSI MOZGALOM

Az elsősorban hatékonyság- és folyamatközpontú üzemgazdaságtani irányzatokkal rokon elméleti háttérrel és célkitűzésekkel formálódott meg a racionalizálási mozgalom, amely az 1920-as és 1930-as években nemzetközi méretűvé nőtte ki magát, végigszáguldva a civilizált világ nagy részén. Ahogyan Kelemen Móric, a Magyar Racionalizálási Bizottság elnökének egyik előadásanyagában (1937) olvasható, a racionalizálási hullám, amely ekkor már az élet minden területére kiterjedt (a háztartásoktól az államigazgatásig), eredendően az ipari folyamatok gazdaságosabbá tételét célozta a veszteségforrások felismerésével és kiküszöbölésével.

A racionalizálás hívei mikro- és makroszinten egyaránt nagyszámú feladatot láttak maguk előtt, így elsőként a vállalati és állami tisztviselőket, a nemzetgazdaságok fontos döntéshozóit kellett meggyőzniük ügyük jelentőségéről. A mozgalom propagálása és koordinálása céljából világszerte alapultak racionalizálási bizottságok: az első Németországban, 1921-ben (Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit), majd sorban, Tokióban (1924) és számos európai országban (Hollandia, 1925; Lengyelország, 1926 stb.). Angliában 1937-ig nem egy, hanem huszonöt hasonló bizottság működött, majd ekkor vette át helyüket az integrált „British Management Council” az iparmágnás Lord Leverhulme elnöklétével.

Magyarországon először 1927-ben, a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének égisze alatt alakult gépipari racionalizálási bizottság, majd néhány évnyi szervezőmunka és előkészület eredményeképpen létrejött a nagy presztízsű Magyar Racionalizálási Bizottság (1930) és a Magyar Szabványügyi Intézet. A bizottság elsőszerű célkitűzése a munkatudomány, az üzemgazdaság, az energiagazdálkodás, az irodai üzemek és az egyéni háztartások racionalizálásával kapcsolatos ismeretterjesztés volt, amelyet előadások és tanfolyamok megszervezésével, illetve számos kiadvány közreadásával igyekezett elérni.

Hollós József és Hollós István *A racionalizálás* című, 1931-es könyvük „általános részében” körüljárják a racionalizálás fogalmát, és áttekintik fejlődésének történetét. Jól látható, hogy a magyar nyelvű szakirodalom a szaknyelv kialakításakor és az elnevezések megválasztásakor ez esetben is a német áramlatot követte, a *Rationalisierung* terminust preferálva a francia és olasz tudományos munkaszervezéssel (*organisation scientifique du travail, organizzazione scientifica del lavoro*) vagy az angol tudományos üzemvezetéssel (*scientific management*) szemben. Könyvük további fejezeteiben részletesen ismertetik Taylor, Fayol és Ford rendszerét, majd az úgynevezett „különös részben” a különböző iparágak számára alkalmazható tanácsokat és irányelveket összegzik. Külön kiemelik Münsterberg munkapszichológiai és üzemi pszichológiai hatását a racionalizálási mozgalomra, rokontudományként hivatkozva az említett területekre. Ezt támasztja alá a Magyar Racionalizálási Bizottság más kiadványaiban szereplő néhány hivatkozás, amely a Magyar Psychotechnikai Társaságot a Magyar Közgazdasági Társaság mellett a racionalizálás ügyének támogatójaként említi.

A közigazgatás intézményeinek és folyamatainak racionalizálását célzó munkássága miatt Magyar Zoltán szintén egyike volt a kor meghatározó személyiségeinek.

Magyar és angol nyelven is számos tanulmányt, illetve könyvet publikált, egyetemi tanárként és kutatóként a szakirodalom és a tudomány fejlesztéséért, közigazgatási kormánybiztosként pedig az elméleti tételek gyakorlati megvalósításáért tett sokat. A közigazgatás átszervezésének koncepciója megosztotta a szakmai köröket: sokan támogatták e törekvéseket, mások viszont a racionalizáláson alapuló megközelítéssel nem értettek egyet. Felszeghy Béla a Városi Szemlében megjelent cikkében például igyekszik rávilágítani, hogy a nagyüzemek és a közigazgatás intézményei között fennálló szervezeti és alapvető célbéli különbségek miatt az eredendően az ipari vállalatoknál alkalmazott racionalizáció nem vagy csak szűk keretek között adaptálható az államszervezésre.

A Magyar Racionalizálási Bizottság kiadványai szinte minden jelentős iparág, valamint az államigazgatás és a háztartások számára is tartalmaztak tanácsokat. A kapcsolódó szakirodalom bőségét jól illusztrálja, hogy a Fővárosi Könyvtár által 1937-ben közreadott évkönyv Racionalizálás című részében huszonöt oldalnyi magyar és német nyelvű címjegyzék érhető el a következő hét fő témakörre tagolva:

- I. A racionalizálás általános elmélete
- II. A racionalizálás szerepe és érvényesítése a közigazgatásban
- III. A gazdasági szervezés, mint racionalizálás
- IV. Üzemi racionalizálás, irodai üzemvitel
- V. Műszaki racionalizálás, technokrácia
- VI. A racionalizált munka a termelésben, képességvizsgálat
- VII. A racionalizálás társadalompolitikai jelentősége

A bibliográfiai gyűjtőkiadvány előszavában a szerkesztők az első sorban közölték meggyőződésüket, amin e korban sokakkal osztoztak: *„A szellemi és gyakorlati életnek alig van ma liktetőbben érvényesülésiigényű mozgalma, mint a racionalizálás.”* (Hóma-Witzmann, 1937:3)

III.4. A SZERVEZÉSTAN: ÖNÁLLÓ VAGY ALÁRENDELTELLT TUDOMÁNY?

A szervezéstudomány gyökerei ugyancsak az üzemgazdaságtanban keresendőek, hiszen a folyamat-, munka- és üzemszervezés már Taylornál is előforduló tartalmi elemek. Noha a század első évtizedeiben a szakmai közönség nagy része az üzemgazdaságtan integráns részeként tekintett a szervezéstudományra, néhány jeles képviselője ezt meghaladóan, önálló diszciplínaként igyekezett elfogadtatni. Ennek nehézségét az okozta, hogy az üzemet német hatásra gyakran definiálták tőke és munka, illetve a harmadik tényező, az előbbieket egybekapcsoló organizáció együtteseként, így az üzemgazdaságtanhoz képest alárendelt szerepe tartalmi-értelmi érvekkel is alátámasztottnak tetszett.

Schranz András korábban ismertetett üzemgazdaságtani könyvében azonban külön fejezetet szentelt a szervezésnek, bevezetőjében is kiemelve e tudomány jelentőségét: *„A szervezés tana az üzemgazdaságtan egyik legjobban fejlődő szakasza. Kialakulásának ma még csak vaskorszakát éli. A szervezéstan még nem régen inkább csak egyes esetekre szabott gyakorlati utasításokból állott, szűk helyi és időbeli érvénnyel. Elvontabb szervezési elvek*

felállítás és ezeknek rendszerbe foglalása, tudománnyá való alakulása, most van folyamatban. A modern szervezéstan nagy jövőjét az biztosítja, hogy az üzemgazdaságtan lényegében és nagy részében nem más, mint szervezéstan. A szervezéstan tantörténeti jelentőségét az is fokozza, hogy az üzemgazdaságtan ezen a réven új kapcsolatokat szerez olyan ismeretkörökkel, amelyek felé különösebb összeköttetése eddig nem volt.” (Schranz, 1938:147) Magát a szervezéstant és a vállalati szervezési funkciót pedig úgy határozza meg, mint „szellemi résenlét az üzemben, erőknek és ellenállásoknak megfontolása, az üzem külső alakjának és belső rendjének állandó, módszeres és alkalmi változtatása, a részeknek egymáshoz és az egész üzemhez való szabályozott kapcsolata.”

Schranz szerint, amíg a kis üzemek esetében elegendő a „személyi áttekintés”, a nagyvállalatok esetében már intézményes áttekintésre van szükség szabályzatok és más kodifikatorikus eszközök segítségével, ugyanakkor megnövekszik a tudatos szervezés fontossága. A fogalmak között feltűnik a *tagolás* és *összefoglalás*, a *középpontosítás* és *szétpontosítás* (centralizáció és decentralizáció), a funkcionális és divizionális szervezet, illetve számottevő modern időkben is használatos kifejezés, gondolat, elméleti megközelítés, amelyeket – a szervezeteket és folyamatokat leíró ábrákhoz hasonlóan – itt nem áll módunkban közölni. Megjegyzendő továbbá, hogy az önálló szakma, az önálló tudomány elismertetése felé mutat a szerző azon megállapítása, miszerint a szervezőnek nem a konkrét tevékenységet vagy üzemet kell ismernie, hanem a szervezés szakértőjeként nagy tapasztalattal és hozzáértéssel, megfelelő rálátással kell rendelkeznie. Előny továbbá, ha külső – nem pedig vállalati – emberről van szó, ugyanis tanácsadóként nem feltétlenül érdekelt az aktuális rendszer fenntartásában, és gondolatait nem korlátozzák a fennálló viszonyok.

A *szervezés alapelvei és módszertana* (1943) című munkájának előszavában Rajty (k. Raith) Tivadar a magyar nyelvű szervezéstan szakirodalom gyér voltával indokolja műve hiánypótló jellegét. A szakirodalom hiányosságát azzal magyarázza, hogy a szervezéssel foglalkozó szakemberek tudása hosszú évek felhalmozott tapasztalatán alapszik, így azt általában szellemi tőkeként kezelik, és nem szívesen osztják meg az érdeklődőkkel. Rajty ezért saját kutatásaira és gyakorlati munkáira alapozta elméleti összefoglalóját. A szervezést a fayol-i öt vezetési funkció között helyezi el, és megkülönböztet tárgyi és személyi vonatkozást. Az előbbi alatt elsősorban a munkafolyamatok kialakítását érti, utóbbi a munkaerő kiválasztását, a képességvizsgálatot és a munkaszervezést foglalja magában. Írása mellékletében részletes és kidolgozott folyamat- és szervezetleíró ábrákat közöl, illetve bemutatja a német és osztrák szakemberek által használt, elismert jelkészleteket. Magát a szervezést úgy definiálja, mint tervszerű munkafolyamatot, amely a vállalat szerveinek zavartalan együttműködését a vállalat céljai érdekében, a legkedvezőbb hatások és a legnagyobb rentabilitás mellett biztosítja.

Rajty a szervezéstan művelőinek munkáját az orvosokéhoz hasonlítja, kiemelve a rejtett problémák észrevételének fontosságát, a folyamatos ellenőrzést, valamint az eseti nagyobb beavatkozások mellett a folyamatos, apránként végzett fejlesztéseket és átalakításokat. „Semmi sem örök. Születés, lassú megöregedés, elmúlás méri az élet folyamát. A szervezés sem szólhat tehát örök időkre. A gazdasági viszonyok átalakulnak, a technika fej-

lódik, s az, ami tegnapi szükségleteinknek megfelelt, ma már nem elégíti ki az igényeket. Mint minden másnak e földön, a szervezetnek is át kell alakulnia, hogy a változott élet változott követelményeinek megfeleljen." A szervező munka elsődleges célja tehát a szervezet versenyképességének megőrzése – olvasható ki Rajty szavaiból.

A szervezéstani szakirodalom másik jelentős alakja Varga József, aki *A szervezés alapelvei* című 1944-es munkájában Rajtyhoz hasonlóan a szervezéstudomány önállósága mellett érvel, mondván, a szervezés (organization) fogalmilag megelőzi az adminisztrációt (management), tehát nem része annak. A szervezést a nehezen pótolható, ráadásul gyakran szélsőségesen autokratikus vezetőktől való függés csökkentésére is alkalmasnak tartja. E gondolat elterjedtsége is hozzájárulhatott ahhoz, hogy amíg a vezetéstudomány alig körvonalazódott az üzemgazdaságtan tág fókuszában, a szervezéstudomány képviselői már igyekeztek definiálni területük önállóságának okait. Varga írásában már bevett fogalom a törzskar, a tevékenységi (funkcionális) és az osztályos (divizionális) szervezet. Az általa felhasznált források között már nem csak német, de angol és francia nyelvű munkákat is találhatunk, s hivatkozik például Going The seven M's (management, money, methods, machinery, materials, men, markets) funkcionális felosztására, amelyet szervezeti ábrával is illusztrál. A szervezéstani szaknyelv szárnybontogatásának pillanataiból származik Schranz 1938-as üzemgazdaságtani könyvének szervezési fejezetében az „osztálybetegségek” között fellelhető „osztályféltékenység” (káros versengés) és „osztályönzés” (divízióegoizmus) fogalmak, amelyek ha mégoly furcsán hatnak is napjainkban, tartalmukban igen modernnek mondhatóak.

A szervezéstudomány gyorsabb fejlődésének egyik oka a korábban ismertetett racionalizálási mozgalom kiterjedtsége, amely technokratikus eszközökkel – így gyakran szervezéssel – igyekezett javítani a hatékonyságot. Ugyanakkor Rajty és Schranz is hangsúlyozzák, hogy a szervezés nem egyenlő a racionalizálással, sőt annak alkalmanként hangoztatott gépközpontúságával szemben a munkaerő emberi oldalával is többet foglalkozik. *„A szervezéstani kapcsolatba hozta az üzemgazdaságtant a lélektannal (kísérleti lélektannal), és általában a munka tudománnyal. Az individualizáló-pszichológiai irány a szervezéstani segítségével nagyobb szerephez jut az eddig meglehetősen racionális-mechanikus irányban fejlődött üzemgazdaságtanban.”* – összegzi Schranz a szervezéstani általa jótékonyan ítélt hatását az üzemgazdaságtan fejlődésére. (Schranz, 1938:148)

III.5. VÁLLALAT ÉS VÁLLALKOZÓ GAZDASÁGTANA

A schranzi megfogalmazásban az individualizáló-pszichológiai irányzat az 1940-es évek üzemgazdasági témájú irodalmában érhető tetten leginkább. A kereskedelmi akadémián, majd egyetemen oktató, korábban reklámokkal és azok pszichológiai vetületével foglalkozó Urbányi János 1942-ben publikálta jelentősnek mondható, *A vállalatvezetés személyiségkérdései* című munkáját, amely fókuszában az ember áll. A szerző előszavában közli, hogy a gazdasági és társadalmi környezet megváltozásával az ember, mint termelési tényező felértékelődött, ezért fontos a lélektan (pszichológia, pszichotechnika) és a szociológia eszköztárával kiegészíteni a tudományos vizsgálá-

lódást. Mivel e tudományok eredményeit addig csak szórványosan használták fel az üzemgazdaságtanban, Urbányi könyvét annak a célnak szenteli, hogy összekapcsolja e diszciplínákat. A megelőző üzemgazdasági munkákat természettudományi irányzatnak titulálja, s a szellemtudományok irányába való terjeszkedést tartja kívánatosnak. Szakít az eddigi németes elnevezéssel, és a Schranz által korábban már felvetett *vállalatgazdaságtan* terminust választja, amely véleménye szerint jobban kifejezi a kockázatvállalás és profitorientáltság központi szerepét.

A gazdaság számára az ember háromarcú: fogyasztó, dolgozó és vállalkozó. Urbányi szerint a racionalizáló-szervező üzemgazdasági irányzatok méltatlanul elhanyagolták a vezető, a vállalkozó személyiségének kérdését, aki pedig „*a dolgozó munkáját tudatosan és tervszerűen a fogyasztó szolgálatába állítja, tervez, számol, kockázatot, kapcsolatot teremt, „spekulál”, munkájával a köz és vállalata javára gazdasági tényeket hoz létre, tehát – gazdasági értelemben valóban – alkotó ember.*” (Urbányi, 1942:21)

A taylori irányzatok által használt pszichotechnika az emberi tényező kiküszöbölésére szolgált, s ennek köszönhető, hogy a személyiség elveszik a teljesítmény mögött. Moede-re hivatkozik, aki pszichoenergetikai optimumnak nevezte az emberi kapcsolatok legjobb értékét, ahol az emberi jólét az elvárások teljesítése mellett is megmarad. Urbányi szerint azok a vállalkozók, vezetők képesek a legjobb eredményeket elérni az élet bármely területén (gazdaság, közigazgatás, katonaság), akik az emberekkel közvetlen kapcsolatot tartanak fenn. Fontosan tartja továbbá a vállalaton belül kialakuló „bajtársiasság” szerepét, a kollektíva és a csoport felőli megközelítés, az alak- és cselekvéslélektan felhasználását a vezetésben.

Urbányi – saját tudása szerint is – első volt a személyiség felőli közelítésmód feltárásában, mind a magyar, mind a német szakirodalom vonatkozásában. Könyvében a vállalkozó, azaz a vezető szerepét állítja középpontba, ezzel már sejtetve a vezetés-tudomány kibontakozását az üzemgazdaságtan és vállalatgazdaságtan tárgyköréből: „*Híd építését is általában csak mérnökökre, repülőgép vagy mozdony vezetését csak szakképzett repülőre, illetve mozdonyvezetőre szoktuk bízni. Csak éppen az emberek millióinak sorsát közvetlenül befolyásoló, sőt el is döntő gazdasági és pénzügypolitikai tevékenységről gondoljuk gyakorta, hogy különleges szakképzettség nélkül is elvégezhető*” – idézi Surányi Unger Tivadar sorait. (Urbányi, 1942:18)

Az új megközelítés elismerő fogadtatásra találhatott azon szakmai körökben, amelyekbe Urbányin kívül Harkai Schiller Pál, Kisléghi Nagy Dénes, Nyárády József, Rajty Tivadar és Surányi Unger Tivadar is tartozott, hiszen az 1944-ben újra megnyíló, bár rövidéletű Kolozsvári Egyetemen Rajty Tivadar már nem üzemgazdaságtani vagy magángazdaságtani, hanem Vállalatgazdaságtan Tanszéket vezetett.

IV. A FOLYTATÁS

A negyvenes években a háború miatti zavarok ellenére is jelentős tudományos fejlődés volt tapasztalható, amelyet a Közgazdasági kar megerősödése is ösztönzött. A korábbi megállapítás a jurátus értelmiség felsőoktatási túlsúlyával kapcsolatban érvényét ve-

szítette: a Közgazdasági kar az elsők között volt az országban a jelentkezők számát tekintve. 1947/48-ban csupán az orvosi karra jelentkezett több hallgató. A tudományos fejlődés által kijelölt különböző irányzatok jól láthatóan magukon viselték a német üzemgazdaságtan befolyását, ugyanakkor számos eredményt tekintve meg is haladták azt. Az üzemgazdaságtan mint tudomány jelentőségének erősödését jól mutatja, hogy az 1946/47-es tanév egyetemi reformértekezletein felsejlett egy Üzemgazdasági Osztály – mai kifejezéssel élve szak – megszervezésének terve. (Mihalik et al. 2004)

1948-ban, a „fordulat évét” követően beálló politikai kurzusváltás azonban nem kedvezett a reformtörekvéseknek, sem a tudományos munkának. A kommunista diktatúra kulcsfontosságú kérdésnek tekintette a polgári Közgazdasági kar felszámolását, a tanári gárda és a hallgatói közösség nagy részének menesztését. Az újonnan létrehozott Magyar Közgazdasági Egyetem 1954-ben felvette a Marx Károly nevet, és az ország egyetlen közgazdasági felsőoktatási intézményévé vált. Ezzel együtt a korábbi szakmai tudás, felhalmozott irodalom, tapasztalat és kutatói munka jelentős része is az átalakítások áldozatává vált. Az ideológiailag telített közgazdasági oktatás részeként az üzemgazdaságtan vállalatgazdaságtan felé fejlődő, individualizáló-pszichológiai irányzatai is elenyésztek, ismét teret nyert a taylori üzemszervezés – ezúttal lenini – alternatívája.

E tudományok korai fejlődési szakaszának bemutatásával zárul le kutatásunk első fejezete. Tanulmányunk egyszerre kísérlet a vezetés- és szervezéstudomány történetében beálló diszkontinuitás felszámolására, a múlt feltárására, és főhajtás korai képviselőinek termékeny munkássága, kiváló eredményei előtt.

Felhasznált irodalom:

- A budapesti kir. magyar tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar almanachja (1921/22 tanév).* (1923). Budapest: M. Kir. Tudományegyetemi Ny.
- A budapesti kir. magyar tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar almanachja (1922/23-1924/25 tanév).* (1925). Budapest: M. Kir. Tudományegyetemi Ny.
- Bálint, J. (1938). *Mechanokrácia: az ember, a gép és a munkaidő.* Budapest: Egyetemi Ny.
- Bálint, J. (1944). *Új világ: a mechanokrácia.* Budapest: Móricz Zsigmond Kvk.
- Balogh, E. (1913). A közgazdasági egyetem. *Közgazdasági Szemle*, 49, 268–276.
- Balogh, E. (1934). *Balogh Elemér felsőlházi tag előadói beszéde a magy. kir. József nádor műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor : Elmondotta a Felsőház 1934. évi május hó 1-én tartott ülésén.* Budapest: Athenaeum.
- Bricht, L. (1896). *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig.* Budapest: Singer és Wolfner.
- Felszeghy, B. (1931). *A „racionalizálás” eszmekörének bírálata.* Budapest: Szfv. háziny.
- Fináczy, E. (1899). A gazdasági felsőbb szakoktatás kezdetei Mária Terézia alatt. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, (6), 199–204.
- Fináczy, E. (1901). Újabb adalékok a szepcei kollégium történetéhez. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, (8), 410–412.

- Hallóssy, I. (1917). A kir. József-műegyetem közgazdasági szemináriumának hároméves működése. *Közgazdasági Szemle*, 57, 645–649.
- Heller, F. (1930). Az Akadémia hatása a közgazdasági tudományok hazai fejlődésére. *Budapesti Szemle*, 216, 161–189.
- Heller, F. (1946). Visszapillantás a közgazdasági elmélet fejlődésére. *Közgazdasági Szemle*, 1–14.
- Hollós, J., & Hollós, I. (1931). *A racionalizálás*. Budapest: Szerzők.
- Hóma, G., & Witzmann, G. (1937). Racionalizálás. In *Fővárosi Könyvtár évkönyve VI. kötet (1936)*. Budapest: Szfv. Háziny.
- Kelemen, M. (1927). *A harmadik nemzetközi üzemgazdasági kongresszus és annak előzményei*. Budapest: Pallas Ny.
- Kelemen, M. (1930). *Az iparvállalatok revíziójáról*. Budapest: Viktória Ny.
- Kelemen, M. (1934). *Racionalizálás és tervgazdálkodás*. Budapest: Magyar Racionalizálási Bizottság.
- Kelemen, M. (1937). *Az ipari racionalizálás*. Budapest: Hellas Ny.
- Kelemen, M. (1944). *A racionalizálás egyes kérdéseiről*. Budapest: Szfv. Háziny.
- Konkoly Thege, P. (1934). *Az üzemgazdaság*. Budapest: Hungária.
- Közgazdák Egyetemi Szövetsége. (1931). *Vélemények a magyar sajtóban a közgazdasági egyetemről*. Budapest: Pátria Irodalmi Vállalat.
- Ladányi, A. (1995). Klebelsberg a Közgazdaságtudományi Kar jövőjéről. In L. Szögi & V. Zsidi (Eds.), *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből : A "75 éve alakult az első Közgazdaságtudományi Kar Magyarországon" című tudományos konferencia előadásai* (pp. 117–126). Budapest: BKE.
- Magyary, Z. (1930). *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Debrecen: Debrecen szkv. Ny.
- Mandello, G. (1905). Közgazdasági irodalom. *Közgazdasági Szemle*, 33, 520–524.
- Mandello, G. (Ed.). (1915). *Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből*. Budapest: Pesti Könyv Ny.
- Mann, M. (Ed.). (1987). *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Méhely, K. (1920). A közgazdasági oktatás fejlődése. *Közgazdasági Szemle*, 62, 711–713.
- Mihalik, I. (1995). Küzdelem az önálló egyetemi szintű közgazdászképzésért. In L. Szögi & V. Zsidi (Eds.), *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből : A "75 éve alakult az első Közgazdaságtudományi Kar Magyarországon" című tudományos konferencia előadásai* (pp. 48–82). Budapest: BKE.
- Mihalik, I., Szögi, L., & Zsidi, V. (2004). A Collegium Oeconomicumtól a Budapesti Corvinus Egyetemig. In L. Szögi & V. Zsidi (Eds.), *A Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára 1891-2001 (2004) : Repertórium* (pp. 5–36). Budapest: BCE Lvt.
- Neményi, V. B. (1942). A zlíni Bata-vállalat szervezési formája. *Közgazdasági Szemle*, 85, 884–894.
- Pintér, G. (1926). *Gyakorlati üzem-adminisztráció* (2nd ed.). Sárospatak: Fischer Ny.
- Raith, T. (1931a). *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest: Franklin Ny.
- Raith, T. (1931b). *Racionalizálás: a munka tudományos szervezése*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- Rajty, T. (1941). *A szervezés alapelvei és módszertana* (2nd ed.). Budapest: Fráter Ny.
- Rajty, T. (1942). *A Kolozsvári Egyetem Vállalatgazdasági Intézete*. Kolozsvár: Kolozsvári Egyetem Vállalatgazdasági Int.
- Rajty, T. (1943a). *A szervezés alapelvei és módszertana* (3rd ed.). Kolozsvár: Minerva Ny.

- Rajty, T. (1943b). *Általános vállalati gazdaságtan*. Budapest: Gergely.
- Rajty, T. (1943c). *Az irodaüzem racionalizálása* (3rd ed.). Kolozsvár: Minerva Ny.
- Rajty, T. (1943d). *Az írógép és a gépirás racionalizálása*. Kolozsvár: Minerva Ny.
- Schranz, A. (1933). *A kereskedelmi üzemevezetés racionalizálásának feladatköre*. Budapest: Athenaeum.
- Schranz, A. (1936). *A német üzemgazdaságtan*. Budapest: Schranz A.
- Schranz, A. (1938). *Üzemgazdaságtan*. Budapest: Schranz A.
- Sugár, I. (1912). *Közgazdasági Egyetem. Közgazdasági Szemle, 47, 92–98.*
- Szávay, G. (1927). *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története : 1850-1925*. Budapest: BKIK.
- Szögi, L. (1995). A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig. In L. Szögi & V. Zsidi (Eds.), *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből : A "75 éve alakult az első Közgazdaságtudományi Kar Magyarországon" című tudományos konferencia előadásai* (pp. 5–47). Budapest: BKE.
- Szögi, L., & Zsidi, V. (1994). Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. In L. Szögi (Ed.), *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái* (p. 410). Budapest: Művel. és Közokt. Min.
- Szuppán, V. (Ed.). (1907). *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia, 1857-1907 : Emlékkönyv az intézet főnnállásának félszázados éofordulója alkalmából*. Budapest: Budapesti Kereskedelmi Akadémia.
- Urbányi, J. (1929). *A reklám és propaganda tanításának kérdése*. Budapest: Franklin Ny.
- Urbányi, J. (1930). *A reklám kézikönyve*. Budapest: Kereskedelmi Szakisk. Tanárok Orsz. Egyes.
- Urbányi, J. (1932). *Kapcsolat az egyetemi közgazdaságtudományi kar, a keresk. isk. tanárképző, a felső kersk. iskola, a női kersk. szaktanfolyam és a keresk. tanonciskola között*. Budapest: Révai Ny.
- Urbányi, J. (1942). *A vállalatvezetés személyiségkérdései*. Budapest: Egyetemi Ny.
- Urbányi, J. (1943). *Korszerű üzletvezetés : általános kereskedelmi alapismeretek*. Budapest: Pallas Ny.
- Varga, J. (1944). *A szervezés alapelvei*. Budapest: Egyetemi Ny.
- Varga, J. (1947). *A vezetés alapvető kérdései*. Budapest: Egyetemi Ny.
- Varró, I. (1914). *Gazdasági Archívumok. Közgazdasági Szemle, 51, 483–525.*
- Zsengery, M. (Ed.). (1928). *Szervezés és üzemgazdálkodás : folyóirat a gyakorlati élet számára*. Budapest.
- Zsidi, V. (1991). Magyar ösztöndíjasok és volt kereskedelmi főiskolai hallgatók keleten. In J. M. Kiss (Ed.), *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX-XX. századi történetéből* (pp. 71–103). Budapest: ELTE.